

VI. ZÁVĚR

40. SROVNÁNÍ S JINÝMI MIKROREGIONY

V této kapitole budou uvedeny výsledky sídelního studia dvou regionů, které rozšiřují dosud formulované představy a přispívají k interpretaci sídelního vývoje na navátých písčích u Sadské – Černokostecka a Litoměřicka.

40.1. Černokostecko

(obr. 14; Klápště 1978; Smetánka – Klápště 1981)

Černokostecko a navaté písčiny u Sadské oddělovala úzká zóna úrodných půd v rámci sprašovitě Česko-brodské tabule (obr. 15). Obě oblasti lze srovnat na základě čtyř vybraných kritérií a uvažovat o příčinách časového odstupe v jejich osídlení.

(1) Rozdílná míra ekonomického rizika

Oběma enklávám byly společné špatné půdy. Černokostecko členila bohatá mozaika ekozón, na jejichž pomezí mohla být situována jednotlivá sídla. Jejich hospodářské systémy mohly fungovat i v rámci jednoduchých subsistenčních strategií, neboť se opíraly o reliéfně i hydrologicky značně heterogenní plochy. Způsoby zvyšující ekonomickou diverzitu mohly být plně uplatněny. Lze připustit výraznou eliminaci úrodnostního rizika, ovšem při rezignaci na vysoké výnosy. Osídlení Černokostecka a jeho intenzivní zemědělské využití pravděpodobně nebylo závislé na komplexním sociálně-kulturním prostředí a ani hospodářské chování rolníků se ještě nemuselo lišit od starších tradic (srv. Klápště 1978, 467–468; Smetánka 1988, 84–85).

Navaté písčiny u Sadské ukazují odlišný obraz. Ploché a po všech stránkách uniformní půdy neumožňovaly jiné, než vysoce riskantní zemědělské strategie. Lokální riziko bylo sice částečně eliminováno velkým rozsahem plužiny, délkovou plužinou a kombinací různých forem úhorových soustav, ale

meziroční variabilitu, pokud plošně zasáhla celou plužinu, nebylo možno překonat. Nezbylo než se opřít vyšší měrou o komplexní sociálně-ekonomický systém.

Osídlení navátých písčů proto předpokládalo prostředí relativně rozvinutého a kompletnějšího trhu a spolu s ním i systému, jehož rozvoj začal obdobím středověkých proměn. Dalším nutným předpokladem pro přímé osídlení navátých písčů bylo nové produkční chování, které tohoto systému (i) dokázalo využít a (ii) zároveň ho rozvíjelo.

Bylo by možno namítnout, že malé sídelní formy a hustá sídelní síť byly na středověkém Černokostecku vynuceny komplikovanou geomorfologickou situací. Proti této námitce lze snadno argumentovat odkazem na osídlení vrchoviny na středovýchodě Švábska v pol. 14. století. Zdejší pozdní lokace ukazují, že velké sídelní formy, dokonce analogické ke Lhotám u Sadské, se mohly uplatnit i v morfologicky velmi členitém terénu, s převýšením až 100m v rámci jednoho katastrálního území (tab. 13; kap. 29).

Rozdíl mezi navátými písčiny u Sadské a Černokosteckem, pokud jde o rizikovou povahu zemědělské výroby, mohl být jedním z důvodů časového posunu v osídlení. Špatné, ale zároveň silně heterogenní půdy, bylo možno osídlit ještě tradičními způsoby. Naopak navaté písčiny pokryté uniformními špatnými půdami neumožňovaly dostatečnou eliminaci úrodnostního rizika. Optimálnímu stavu se pouze přibližovaly způsoby, které využívaly lokální variabilitu.

(2) Reakce zemědělsky marginálních půd na rostoucí pracovní intenzitu

Druhým důvodem v časovém posunu a rozdílném vývoji osídlení jednotlivých enkláv marginálních půd mohl být odlišný vztah mezi jejich výnosy a pracovními náklady. Každé půdě a druhu investice

totiž odpovídá jiná křivka produkční funkce (graf 2.01).

V některých systémech byly preferovány půdy, které poskytovaly výnosy již při malé pracovní investici. Nevýhoda těchto půd se mohla projevit teprve později, když se nedařilo tyto výnosy zvýšit větším pracovním nasazením. Jeho růst mohl naopak vést k ekologickému zatížení a ke ztrátě produkčního potenciálu půd.

Na opačném pólu stály půdy, které sice vyžadovaly velké počáteční investice, ale návratnost každé navíc vložené práce byla pozitivní.

Půdy Černokostelecka lze zařadit mezi první skupinu. Jejich obdělání nevyžadovalo zvláštní počáteční investice, ale snaha o větší výnosy a intenzivní způsoby zemědělské výroby mohly vyvolat svahovou erozi a ekologické potíže.

Naváté písky u Sadské vyžadovaly odvodnění, tedy velkou počáteční investici. Některé druhy intenzivního zemědělského využití pak mohly urychlit větrnou erozi (kap. 4). V tomto kontextu lze vysvětlit rozdílnost Vrbové Lhoty. Ta se jako jediná z nově lokovaných vesnic nenacházela na navátých píscích, ale na minerálně bohatších bahnitých sedimentech (blatech) nebo terasových píscích a štěrcích. Odvodnění zlepšilo zemědělskou kvalitu půd, které pozitivně reagovaly na každý růst pracovní intenzity. Nebyly ohroženy větrnou ani svahovou erozí. Z toho důvodu Vrbová Lhota vykazovala odlišné charakteristiky než zbylé tři Lhoty a v raném novověku se řadila mezi hospodářsky nejvíce úspěšné vesnice v rámci celé oblasti (kap. 5).

(3) Možnost extenzivního využití

Z geografického hlediska představovalo Černokostelecko odlišný typ marginálních půd než naváté písky u Sadské.

Naváté písky byly ze všech stran lemovány hustým prstencem sídel, ze kterých byly díky plochému reliéfu snadno dostupné, a proto mohly být využívány extenzivními zemědělskými způsoby.

Detailněji studovaná oblast Černokostelecka ležela izolovaněji. Kombinované využití, jak ho ukazují naváté písky u Sadské, nebylo možné.

(4) Konkrétní příčiny pozdního osídlení navátých písků

Znalost sídelních forem a sociálně-ekonomické prostředí umožňující osídlení uniformních špatných půd typu navátých nebo terasových písků lze pro střední Polabí předpokládat již pro poslední třetinu 13. století. Z toho důvodu hledáme za extrémně pozdním osídlením navátých písků u Sadské jiné konkrétní příčiny.

Území navátých písků bylo dlouho extenzivně využíváno a tvořilo součást hospodářského systému obklopujícího knížecí a později královský dvůr v Sadské. Extenzivní využití bylo závislé na práci obyvatel z hustého prstence vesnic v kontaktní zóně obklopující naváté písky. Postupným odpoutáním těchto vesnic od královského majetku, které vrcholilo na přelomu 13./14. a v 1. třetině 14. století, nastal vážný problém. Jeho řešení čekalo až na majetkovou změnu a na nové nároky kladené nikoliv královským, ale již šlechtickým zájmem. Jeho cílem bylo posílit majetkovou vazbu na nově získané území a pravděpodobně také získk jednorázové finanční hotovosti (kap. 10).

40.2. Travčický les (Litoměřicko)

(Žemlička 1980; Domas red. 1990)

Na soutoku Ohře a Labe se nalézá jedno z nejrozsáhlejších intaktních území navátých písků v Čechách a také největší komplex přesypových útvarů – Travčický les (Příbyl 1972, zvl. 32–60). Způsob jeho využití byl ve 13. století shodný jako areálu navátých písků u Sadské (Žemlička 1980, 38–40). Lesokřovinatý areál, rychle výsušný a místy zároveň trvale zamokřený, byl lemován sídly, které mohly využívat také říční nivy Ohře a Labe (především Travčice, Hrdly, Libotenice, Nučnický, Počaply) nebo území deluvifluviálních usazenin (Oleško).¹⁰³

O obvodové vesnice se ve 14. stol. dělil břevnovský a doksanský klášter:

- 1) Břevnovský klášter – Hrdly, Travčice, Počaply
- 2) Doksanský klášter – Oleško, Libotenice, Nučnický

Vazbu těchto sídel na zalesněný a zčásti podmáčený prostor navátých písků, stejně jako kombinované využití nivy a lesokřovinatého areálu, naznačuje text různých listin a urbář břevnovského kláštera:

„... villam Heridel dictam... et silva adiacente cum paludibus et flumine Ogre usque ad Albiam...“ (Hrdly, CDB I, 349, č. 375)

„... Oleskec cum Bor adiacente...“ (Oleško, CDB II, 281, č. 286)

„... fenum seccare... in pratis antiquis...“ (Hrdly, DCR, 166)

¹⁰³ Sídelní situace byla mírně změněna založením Terezína a přesunem Kopist.

„... quia silvanus deciam terciam tenet... silvanus tenetur silvas custodire... „ (Travčice, DCR, 167–168)

Naváté písky u Litoměřic a Sadské ukazují odlišnosti, které vysvětlují různý sídelní vývoj.

- 1) Na soutoku Labe a Ohře nedošlo (v mladším středověku) k majetkovému oddělení areálu navátých písků od přiléhajících sídel. Proto mohly být naváté písky dále extenzivně využívány a klášterní vesnice mohly dále využívat výhody dvou komplementárních ekozón.
- 2) Majetky byly promíšeny (analogie k jižní části „*circuitus Crech*“ u Sadské).
- 3) Odlišný sociálně-ekonomický kontext majetkové držby. Církevní instituce nebyly nuceny k takovému posilování majetkových vazeb, jako držitel královského léna.